

Arja Haapakorpi Sulkeuman ja neuvottelun ehdoilla – asiantuntija-aseman rakentuminen työelämässä*

Yhteiskunnan, työelämän ja koulutuspolitiikan muutosten myötä asiantuntemukseen perustuva työ on viime vuosikymmenien aikana yleistynyt ja tunkeutunut kaikille elämänalueille. Yhteiskunnan vaurastuminen, teknologian kehitys, tuotannon tehostuminen ja koulutustarjonnan laajentuminen on lisännyt mahdollisuuksia asiantuntijatyön hyödyntämiseen ja asiantuntijatyöntekijöiden määrän kasvattamiseen. Asiantuntemus on arkipäiväistynyt työelämässä: uusia asiantuntijaryhmiä on kehkeytynyt työmarkkinoilla ja erikoistumisen kautta on syntynyt uusia asiantuntija-ammattien alaryhmiä. Koulutuksen laajentuminen on tuonut muassaan asiantuntemuksen vaatimuksen myös sellaisiin tehtäviin, joiden ammattitaitovaatimukset ovat aikaisemmin olleet verrattain matalat.

Sosiologisessa, yhteiskuntakriittisessä tutkimusperinteessä on tutkittu asiantuntijoiden toimintaa työelämässä ja siihen liittyvää pyrkimystä vahvistaa asemaansa työelämässä ja työmarkkinoilla. Erityisesti aikaisemmassa kriittisessä professiotutkimuksessa on tarkasteltu sulkeumia keinoina rajoittaa kilpailua työmarkkinoilla ja rakentaa tukevia asemia työelämässä. Sulkeuma on klassikkososiologi Max Weberin käsite, jolla tarkoitetaan muiden ryhmien tai yksilöiden ulosulkemista joltakin yhteiskunnallisen toiminnan kentältä omien asemien parantamiseksi.

Sulkeumastrategiaa käytetään sosiaalisten ja kulttuuristen ryhmien välisessä kilpailutilanteessa. Sulkeumat perustuvat erilaisiin kriteereihin erilaisissa sosiaalisissa tilanteissa ja niitä perustellaan vedoten yhteiskunnallisiin arvojärjestelmiin. Sulkeumat liittyvät työelämässä tutkintoihin ja muihin vastaaviin asiantuntija-asemaa oikeuttaviin käytäntöihin, joita tuottavat asiantuntijajärjestelmät. Asiantuntijajärjestelmät ovat enemmän tai vähemmän koherentteja instituutioita, jotka koostuvat vakiintuneista toimijoista ja käytännöistä kuten etujärjestöistä, asiantuntijaelimistä, yliopistoista ja arvostetusta julkaisutoiminnasta. Sulkeumakäytännöt voivat liittyä myös sosiaalisesti määrittäviin ehtoihin kuten sukupuoleen, kodin sosiaaliseen ja kulttuuriseen taustaan ja etniseen alkuperään.

Viimeaikaisessa tutkimuksessa kiinnostuksen kohteena on ollut asiantuntijatyön luonteen ja aseman rakentuminen uudella tavalla yhteiskunnan ja työelämän muutoksessa. Asiantuntijoiden aseman muutosta on selitetty muun muassa yhteiskuntaa kokoavien ja

yhdistävien suurten tarinoiden katoamisella, tieteen ja asiantuntijatiedon kritiikillä ja uusilla tavoilla järjestää työtä. On väitetty, että työelämän säätelyn purkautumisen myötä asiantuntija-asemia ei voida rakentaa enää sulkeumien avulla ja että asiantuntijatyön ja asiantuntija-aseman määrittelyyn osallistuvat myös työpaikkojen johto, asiakkaat ja kansalaiset.

Asiantuntija-asema perustuu tämän väitteen mukaan neuvotteluihin paikallistasolla eikä professionaaliseen monopoliin tai muihin sulkeuman kaltaisiin käytäntöihin, sillä asiantuntijat eivät voi enää oikeuttaa asemaansa julkisen vallan tai vahvojen asiantuntijajärjestöjen kautta toteutettavilla määrittelyillä. Asiakkaiden ja kansalaisten asemaa tässä asetelmassa vahvistaa asiantuntemuksen yleistyminen ja arkipäiväistyminen, sillä yhä useampi kansalaisista ja asiakkaista on itsekin asiantuntija.

Kiinnostukseni kohteena väitöskirjassani on tämän asiantuntija-aseman muutosta koskevan väitteen todenmukaisuus. Neuvotteltavaa asiantuntijuutta koskeva väite saa tukea yhteiskunnallisesta todellisuudesta, sillä asiantuntija-asemia ja tehtäviä koskevaa säätelyä on purettu, ja uusien asiantuntijaryhmien asema näyttää heilahtelevan työmarkkinoiden tilanteiden mukaan nopeastikin. Asiantuntijuuden väitetty avoimuus herättää kuitenkin epäilyksiä sen toteutumisen mahdollisuudesta seuraavasta syystä. Asiantuntija-asemat ovat edelleenkin tavoiteltuja, sillä ne tarjoavat etuja työelämässä ja yhteiskunnallista statusta. Asiantuntija-asemien tarjonta on niukkaa suhteessa kysyntään. Edellä mainitun perusteella voidaan päätellä, että kun kilpailu asiantuntija-asemista kasvaa, myös sen uskottavuutta lisäävien käytäntöjen tarve lisääntyy. Asiantuntija-asemaa oikeuttavat instituutiot kuten järjestöt, yliopistot ja tutkinnot ovat keskeisiä tämän uskottavuuden vuoksi: asiantuntijuus täytyy rakentaa näkyvästi yhteiskunnallisella tasolla, jotta asiantuntijaryhmä voisi saavuttaa tietäjän aseman. Paikallistason neuvottelu ei tähän riitä.

Tutkin väitöskirjassani asiantuntija-aseman sosiaalista rakentumista suomalaisessa työelämässä väitöskirja-artikkelieni tulkintojen perusteella. Väitöskirjani viisi artikkelia käsittelevät yliopistotutkinnon suorittaneiden urakehitystä, asiantuntijaurien sukupuolittumista, sosiaalisen ja kulttuurisen taustan merkitystä asiantuntija-asemiin sijoittumisessa, asiantuntija-aseman kehittymistä työn organisoinnin kehityksessä ja tutkimustyön dynamiikkaa ja organisoin-

*Arja Haapakorven sosiologian väitöskirja Sulkeuman ja neuvottelun ehdoilla – asiantuntija-aseman rakentuminen työelämässä tarkastettiin Helsingin yliopistossa 18.12.2009 (Yliopistopaino 2009).

tia. Artikkelini edustavat kahta erilaista sosiologista tutkimuserinnettä eli rakennesosiologista ja mikrososiaalisen tarkastelutason lähestymistapaa. Ensimmäiset väitöskirja-artikkelini perustuvat makrotason rakennesosiologian lähtökohtiin: olen tutkinut niissä tilastollisin menetelmin yliopistotutkimuksen suorittaneiden valikoitumista asiantuntija-asemiin työmarkkinoiden rakenteissa. Työni myöhemmässä vaiheessa eli väitöskirjani kahdessa viimeisessä artikkelissa olen tutkinut asiantuntijuuden kehittymistä työpaikkatasolla mikrososiaalisina prosesseina hyödyntäen organisaatiokulttuurista lähestymistapaa ja soveltanut laadullista otetta. Huolimatta erilaisista teemoista ja lähestymistavoista kaikki artikkelini tarkastelevat kysymystä asiantuntija-asemasta.

Tutkin asiantuntija-aseman rakentumista artikkeleiden tulosten perusteella hyödyntäen Andrew Abbottin lähestymistavasta sovellettuja teoreettisia käsitteitä, joita ovat legitimaatio ja auktoriteetti. Legitimaatio on valtuutus tiettyihin asiantuntijatyömarkkinoiden asemiin; tämä valtuutus perustuu määrittelyn tiedonlajin hallintaan ja siihen liittyviin sosiaalisiin ja kulttuurisiin käytäntöihin. Legitimaatiota tuotetaan asiantuntijajärjestelmien kautta. Lainsäädäntö ja media ovat yhteiskuntatasolla toiminta-alueet, joilla tätä valtuutusta luodaan. Lainsäädännössä määritellään asemia pätevyyskriteerien perusteella, kun mediassa keinot ovat keveämmät, esimerkiksi kansalaisten ja asiakkaiden vakuuttaminen tietyn ryhmän kyvystä hoitaa toiminta-alueensa ongelmia. Asiantuntija-auktoriteetin luominen ja ylläpito on työpaikkatason toimintaa eli työreviirien rakentamista ja määrittelyvaltaa omaan työhön erityisessä organisaatioympäristössä. Työpaikkatasolla reviereistä ja määrittelyvalta neuvotellaan muiden ammattiryhmien, johdon ja asiakkaiden kanssa. Auktoriteetin luomisessa hyödynnetään yhteiskuntatasolla saavutettavaa legitimaatiota eli valtuutusta toimia kyseisessä tehtävässä erityisosaamiseen vetoamalla.

Lektion alussa esitin kysymyksen siitä, säätelevätkö sulkeumat pääsyä asiantuntija-asemiin vai saavutetaan ko asiantuntija-asemat paikallisilla neuvotteluilla. Väitöskirjatutkimukseni perusteella asiantuntija-aseman rakentamista tukee edelleenkin sulkeuma, mutta sen rinnalla asiantuntijat joutuvat neuvottelemaan asemastaan yhteiskunnan ja työpaikkatason muiden toimijoiden kanssa, kuten kansalaisten, työnantajien, asiakkaiden ja muiden ammattiryhmien. Keskeinen väitöskirjani tulos on sulkeuman luonnetta ja muotoa koskeva tulkinta: sulkeuma on pysyvä, mutta muodoltaan muuttuva ja huokoinen asiantuntijalegitimaatiota järjestävä käytäntö. Asiantuntijajärjestelmien avulla asiantuntijat kykenevät luomaan ja ylläpitämään sulkeumia, mutta heidän täytyy määritellä uudelleen työalueitaan ja toimintatapojaan ylläpitääkseen asemaansa muuttuvassa

maailmassa. Sulkeumat ovat yhteiskunnan ja työelämän muutoksessa kehkeytyviä ja muuttuvia legitimaatiokäytäntöjä ja niiden muotoiluun osallistuvat myös muut vaikutusvaltaiset toimijat.

Olen tarkastellut legitimaatiota tutkiessani sekä yksilöiden asiantuntija-asemaan pääsyä työmarkkinoilla että asiantuntijaryhmien aseman rakentumista työorganisaatioissa. Yksilöiden pääsyä asiantuntija-asemiin järjestävät tutkinnot ja muut asiantuntijuutta osoittavat käytännöt, mutta sen lisäksi myös sosiaaliset ehdot eli sukupuoli, kodin sosiaalinen ja kulttuurinen tausta ja etninen tausta. Sosiaaliset ehdot toteutuvat yhdistelminä, ja niiden merkitys määrittyy työmarkkinoilla alakohtaisesti. Siten esimerkiksi sukupuoli ei ole kaikenkattava haitta asiantuntijatyömarkkinoilla: sen merkitys on alakohtainen ja muihin sosiaalisiin ominaisuuksiin kytkeytyvä. Naisten väliset erot asemien rakentamisessa asiantuntijakentällä ovat yhtä suuret kuin miesten ja naisten väliset erot tässä suhteessa.

Sosiaalisten ehtojen merkitys asiantuntijatyömarkkinoilla muuttuu yhteiskunnan ja työelämän myötä. Etninen tausta on vasta viimeisen viidentoista vuoden aikana tullut selkeästi yhdeksi asiantuntijajäsenyyden määrittäjäksi Suomessa. Etniseen taustaan liittyvä sulkeuma tulee merkitykselliseksi vasta yhdistyessään muihin tekijöihin kuten lähtömaan kulttuuriseen etäisyyteen, sukupuoleen ja työmarkkinoiden alueeseen. IT-alalla kynnys päästä asiantuntijaksi on ollut keskimääräistä matalampi ja alalle on rekrytoitu insinöörejä kaukaisemmista kulttuureista kuten Intiasta. Terveystieteiden ammattiteihin maahanmuuttajat pääsevät vasta pitkän tutkimuksen täydentämisprosessin kautta, vaikka alalla on ollut työvoimapula. Työvoimapula-alat ja toisaalta erityiset maahanmuuttajaväestön kasvun myötä kehittyneet etnospesifit työmarkkinat ovat tarjonneet myös asiantuntijatehtäviä kuten kielen ja kulttuurin opetustehtäviä. Ne ovat kuitenkin työsuhteasemaltaan heikompia kuin valtakulttuurin vastaavat tehtävät. Maahanmuuttajanaisten on ollut maanmiehiin helpompi sijoittua sekä etnospesifeihin asiantuntijatehtäviin ja työvoimapula-aloille, koska heidän koulutustaustansa eli kasvatus ja terveysala ovat avanneet reittejä näihin asemiin.

Asiantuntija-aseman vahvistamisen hyvä tuki työpaikkaneuvotteluissa on yhteiskuntatasolla saavutettu legitimaatio, ja parhain legitimaation muodoista on lainsäädännön kautta saavutettu valtuutus toimia asiantuntijatehtävissä. Työorganisaatioon liittyvät ehdot ja yhteiskunnallinen tilanne luovat kuitenkin rajoja ja edellytyksiä asiantuntija-aseman vahvistamiselle. Työorganisaatiotasolla asiantuntijat neuvottelevat asemaansa johdon, muiden työntekijäryhmien ja asiakkaiden kanssa. Organisaation asema toimintaympäristössään, kuten kilpailijoiden määrä ja asian-

tuntijapalveluiden kysyntä, vaikuttaa asiantuntijoiden mahdollisuuksiin rakentaa asemaansa työpaikalla. Tunnettu tosiasiahan on se, että nousukauden harjalla työntekijän – oli sitten kyse asiantuntijoista tai muista – ääni kantaa voimallisemmin kuin laman aikana. Olen tutkinut asiantuntija-aseman rakentumista työpaikkatasolla vertailemalla kahta asiantuntijaorganisaation äärytyppiä eli valtion tutkimuslaitosta ja uusmedia-alan yritystä.

Lainsäädäntö määrittelee asemia myös myöntämällä tietyille organisaatioille valtuutuksen toimia asiantuntijana yhteiskunnallisissa tehtävissä: selkeimmin tämä toteutuu julkisen sektorin päätöksentekoon ja palveluihin erikoistuneissa organisaatioissa kuten yhden artikkelitutkimukseni kohteessa valtion sektoritutkimuslaitoksessa ja yliopistossa. Työntekijät saavat valtuutuksen toimia asiantuntijoina näiden organisaatiokohtaisten sulkeumien kautta, mikä vahvistaa heidän asiantuntija-auktoriteettiaan tutkimuskentällä. Organisaatiokohtaiset lainsäädäntöön kirjatut asiantuntijavelvoitteet ja -oikeudet myös järjestävät organisaatioiden keskinäistä asemaa ja työnjakoa, kuten juuri sektoritutkimuslaitosten ja yliopistojen välistä työnjakoa tutkimustyössä. Organisaatiokohtainenkin asiantuntijavaltuus täytyy määritellä uudelleen tilanteen muuttuessa, sillä lait sen kummemmin kuin muutkaan organisaatioiden asemaa määrittävät käytännöt eivät ole pysyviä.

Markkinaehtoisesti toimivien uusien asiantuntijaryhmien legitimeettiä ei vahvisteta lainsäädännöllä.

Uusmedia-alaa koskevassa tutkimuksessani asiantuntijoiden aseman rakentumiseen ovat vaikuttaneet merkittävästi organisaatioon liittyvät ehdot eli markkinaehtoisuus, alan nuoruus ja nopea teknologian muutos. Asiantuntijoiden on lunastettava asemansa tällaisessa asetelmassa tietäjinä siten, että asiakkaat ja organisaation johto sen myös hyväksyvät. Vain asiantuntijaryhmän oma pyrkimys sulkeumien luomiseen ei tähän riitä. Lisäksi uudet asiantuntijaryhmät ovat usein hajanaisia ja vailla vahvoja etuja valvovia ja yhtenäisiä asiantuntijaetujärjestöjä, mikä heikentää niiden mahdollisuuksia asemien vahvistamiseen. Neuvotteluissa hyödynnetään kuitenkin myös uusilla asiantuntija-aloilla yhteiskunnassa yleisesti tunnistettavia ja vakiintuneita asiantuntijavaltuutuksen muotoja eli tutkintoja ja vastaavia asiantuntijuuden osoittajia. Ne tarjoavat johdolle, asiakkaille ja yrityksen henkilökunnalle tunnistettavia ja tunnustettuja osoittajia asiantuntijaosaamisesta.

Väitöskirjani asiantuntijoiden aseman rakentumista työelämässä koskevia tuloksia voidaan tulkita myös suomalaisen yhteiskunnan ja työmarkkinoiden parin viimeisen vuosikymmenen kehityskaaren kautta. Suljetun kansallisvaltion avautuminen kansainvälisille virtauksilla ja erityisesti EU:n jäsenyydelle on tullut esille tutkimuksissani maahanmuuton yleistymisenä, valtion asiantuntijaorganisaatioiden aseman uudelleen asemointina, ammattien sisältöjen muutoksena sekä uudella tapaa rakentuvana asiantuntijuutena markkinaehtoisemmassa toimintaympäristössä.